

Horváth Gyula (szerk.): Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban. – Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2008. 467 p.

A könyv recenziója nem lesz kevésbé rendhagyó, mint a folyóirat jelen számában közölt írás az Ukrajna-kiadványról. A történet azzal kezdődik, hogy az Orosz TA regionális gazdasági tudományos tanácsának földrajzi szekciója 1992 májusában, tehát alig fél évvel a Szovjetunió felbomlása után tudományos ülészakot rendezett Jekatyerinburgban. A tanácskozáson a diszciplína legkiválóbb képviselői adtak elő, majd az ott elhangzott előadások anyagát egy év múlva meg is jelentették *Körzetesítés és regionális problémák* címmel.

Számunkra e kötetből a leginkább figyelemre méltó Ny. PETROV, L. SZMIRNYAGIN és A. TREJVIS közös tanulmánya volt, amely azonos címet viselt, mint a most ismertetendő könyv. Az adott pillanat drámaiságát tükrözte az a három szempont, amelyre a szerzőhármas hívta föl a figyelmet: a teljes szétesés veszélyére, tehát Oroszország dezintegrációjára, továbbá arra, hogy az orosz állam magára hagyta a régiókat, amelyek közül a legtöbb kétépbesett helyzetbe került, és képtelen volt a közalkalmazotti bérek és fizetések folyósítására, végül pedig a piacgazdaság kialakítását célzó reformok körüli bizonytalanságokra. A tanulmány rámutatott az egységes gazdasági térség fenntartásának fontosságára, a központ kiemelt szerepére a régiók közötti kapcsolatok koordinálásában, a külföldi tőke bevonásának szükségességére, az adók és járulékok fizetésével vonakodó régiók megrendszabályozását pedig különösképpen sürgető feladatnak tartotta. A tervutasításos rendszer örökségét (pl. a szűk termelési specializációt) inkább összetartó, semmint széthúzó erőként értékelték. Az átmeneti időszakban a regionális kérdésekkel foglalkozó tudósok a helyzetet legjobban tükröző (és elérhető) paraméterek fölhasználásával kerestek választ a kérdésekre.

A hivatkozott tanulmányban két szintetikus mutatóval igyekeztek bemutatni a 89 régió közül a legfejlettebb 24 állapotát a regionális társadalmi feszültségek, ill. a válság regionális mélységének elemzésével. A szociális feszültségeket a tüntetések, sztrájkok, az elvándorlás, a választások alkalmával megfigyelt politikai polarizálódás, a „fölfelé” irányuló panaszok, az etnikai konfliktusok mentén vizsgálták, a társadalmi-gazdasági „sikertelenséget” pedig a lakossági fogyasztás, a jövedelem/kiadások, az orvosok száma, a gyermekhalandóság, a bűnözés, a vándorlási egyenleg és az ökológiai kockázat „méréseivel” próbálták megragadni. Minden paraméterre ötfokú skálát alkalmaztak, a súlyos helyzettől a kedvezőig. A két mutatót azután mátrixba rendezték, és a legveszélyeztetettebb régióknak a következők adódtak (a történelmi visszaigazolás jelölésével): Moszkva (1993. évi puccs), Észak-Oszétia (Beszlan, 2004), Csecsenföld (háború 1994–1996 között, ill. 1999-től), Dagesztán (mindmáig súlyos terrorcselekmények színtere), Ingusföld (terror és korrupció; a helyi vezetőt 2008-ban leváltották). (A tudósok prófétáknak bizonyultak: nem sokkal később PETROV és SZMIRNYAGIN a politológiai irányt választotta és a Carnegie-alapítványnál tevékenykednek, utóbbi tudós pedig hosszú éveken keresztül volt Jelcin elnök tanácsadója.)

Telt-múlt az idő. A helyzet konszolidálódott, a régiók problémái megmaradtak. A. TREJVIS 2000-ben *Gazdasági dezintegráció és reintegráció a posztszovjet térségben* címmel publikált tanulmányt. Ebben a piacgazdasági átmenetet öt paraméter (ipari termelés alakulása, fizetések változása, lakossági fogyasztás szintje, munkanélküliek aránya, vándorlási egyenleg) segítségével vizsgálta. Arra a következtetésre jutott, hogy a reformok elodázása a társadalmi-gazdasági válság elmélyülését vonja maga után. Az általa szerkesztett térképek Ukrajna és az Orosz Föderáció területét mutatták be megyei (oblaszty) bontásban két időintervallumra (1990–1993, ill. 1993–1996) vonatkozóan. Az első térképen viszonylag sikeres régiókat találhatunk a Kijevtől K-re fekvő ukrán területeken – a reformok ottani halogatásának, ill. az oroszországi sokkterápiának „köszönhetően” –, majd a másodikon a kép megfordult, miután a válság Ukrajnát is elérte.

Immár rátérve jelen recenzió tárgyára, először is le kell szögezni: a monográfia szerzőinek és szerkesztőjének vállalkozását nehéz lenne túlértékelni. Az a tény, hogy közöttük egyaránt találhatunk közgazdászokat és geográfusokat, kutatókat és a tervezésben jártas szakembereket, biztosítékot jelent a problémakör sokoldalú megközelítésére. HORVÁTH Gy. bevezető tanulmánya alapvető a magyar olvasó számára, minthogy a közelmúltban zajlott átmenet makrogazdasági folyamatainak rövid leírása után időbeni áttekintést nyújt a regionális politika alakulásáról a 20. sz. folyamán.

A téma globális megközelítésével szolgál az első fejezet. A TREJVIS az Orosz Föderációnak a Földön elfoglalt helyzetét taglalja a 19–20. sz. fordulójáig visszamenően a terület nagyságán, népességszámon és a GDP-n alapuló modern méretmutatók segítségével, amelyeket a mindenkori országóriásokra vetítve ábrázol. További szemléletes ábrák az oroszországi GDP-t helyezik az USA államait bemutató térképre, majd a svájci GDP-t az oroszországi régiókra. L. VARDOMSZKIJ a SZU utódállamai és az Orosz Föderáció közötti gazdasági kapcsolatokat és geopolitikai viszonyt írja le, másik tanulmányában pedig a 15 év alatt kialakult gazdasági tömörüléseket mutatja be.

A második fejezet a geográfusok számára különösen érdekes lehet, hiszen az első cikkben A. TREJVIS foglalkozik a fejlődés természeti és társadalomföldrajzi korlátaival. A geodeterminizmus, a nyersanyagátok, a nyitás vagy bezárkózás dilemmája – ezek az Oroszországról folytatott viták „örökzöld” témái. Nevezetesen az, hogy mennyi áldozatot kívánt a múltban és a GDP hány %-át emészti föl a jelenben települések, gazdasági objektumok létrehozása, működtetése a távoli É-i területeken. Oroszország a különbségek, a kontrasztok és a szélsőségek hazája: az extrém éghajlati viszonyok, hatalmas távolságok, alacsony népsűrűség roppant heterogén régiókat eredményeznek a fejlettségi szintet tekintve is. A fejlett országokban elképzelhetetlen, ám Oroszországban valóság a regionális GDP-kben tapasztalható csaknem 50-szeres különbség. Moszkva és környéke posztindusztriális társadalomban él (minden ötödik rubel lakossági jövedelem itt csapódik le), Tuva, Kalmükföld pedig megrekedt a mezőgazdaságiban. (Mégis az egy főre jutó burkolt utak tekintetében utóbbiak vezető helyet foglalnak el, ahogy azt Sz. TARHOV írja a közlekedésről és szállításról szóló tanulmányában.)

N. ZUBAREVICS előadás-anyag alapján készült tanulmányában emellett foglal állást, hogy a globalizáció hatására a régióknak először kompetitív előnyökre kell szert tennie, versenyképessé kell válnia, a hatékony szociális támogatás csak ezután várható. Oroszországban a területi különbségek növekednek (különösen a centrum és a periféria között), mert a régiók között fokozódik a verseny a humán erőforrásokért, és a természetes szaporulat visszaesésével a népességvándorlás a kedvező életkörülményeket kínáló térségekbe irányul.

A regionális tudomány képviselői és a geográfusok hajlamosak arra, hogy a területi megközelítést szembeállítsák az ágazati szemlélettel, minthogy utóbbit tartják a regionális politikát leginkább ellehetetlenítő tényezőnek. Talán akad ebben némi igazság, a második fejezet mégis többnyire éppen az ágazatoknak a térbeliségre gyakorolt hatását elemzi. A TREJVIS harmadik cikke a hagyományos ipar válságáról és az új ágazatok esélyeiről szól, O. KUZNYECOVA a nagyvállalatok befektetési stratégiáiról ír, a mezőgazdaság T. NYEJDOVA, a közlekedés és szállítás Sz. TARHOV, a természeti erőforrások kiaknázása pedig az I. VOLKOVA–G. PRIVALOVSKAJA–T. LITVINENKO szerzőhármass tanulmányának témájául szolgál. Utóbbi cikk ékes példákat hoz föl arra, hogy az elhíresült oligarchák gigantikus vállalatai (RUSZAL, Norilskij Nikkel, ALROSZA) szinte egymagukban biztosítják egyes régiók költségvetésének oroszlánrészét.

Igazi geopolitikai esszét kapunk A. TREJVISTŐL a harmadik fejezet elején, a regionalizmus–centralizmus „ingamozgásáról”, amelyet történeti keresztmetszetben mutat be,

a szeparatista tendenciákat sem tévesztve szem elől. A közelmúlt, tehát a jecini korszak kemény kritikában részesül: az alkotmányos föderalizmus helyett a „vásári föderalizmus” vonásai erősödtek: Moszkva Sajmijev tatár elnökkel föderációs szerződést kötött, a csecsen Dudajevvel pedig nem. Kommentár: Előbbi még mindig elnök (miután Putyinnal is megkötötte a maga kompromisszumait), utóbbi pedig már rég halott...

Sz. ARTOBOLEVSZKIJ már a jekatyerinburgi kötetben is az EU regionális politikájának hatékonyságát emelte ki. A monográfiában a területi célok fontosságát, a nemzeti jelentőségű problémák regionális szintű kezelését hangsúlyozza, kiemelve a központ szerepét a stratégiai döntésekben, a problémák elbírálásában. A régiók egyszeri és megismételhetetlen jellegéből fakadóan a helyi sajátosságokat célszerű a legmesszebbmenőkig figyelembe venni. A régióknak saját jogi, intézményi és pénzügyi alapokra van szükségük. Véleménye szerint ez utóbbiak, valamint a regionális fejlesztési stratégia hiányoznak leginkább az oroszországi gyakorlatból.

A novoszibirszki V. SZELIVJORSZTOV a területi politika hamis tételeivel igyekszik leszámolni. Egy sor szakemberrel vitatkozik, akik az agglomerációkat fejlesztenék, de elfelejtik, hogy azok inkább elszívják az erőforrásokat, innovációs kisugárzásuk lényegesen gyengébb; helyteleníti a régiókat létrehozó, de azokat meg is szüntető területi politikát (súlypont-áthelyezés), a szovjet korszak területi tervezési gyakorlatának teljes elvetését, tagadja az állítólagos kínai veszedelmet. Lényegében a gondoskodó és esélyteremtő központi hatalom közötti dilemmát vizsgálja, megállapítva (N. ZUBAREVICSNÉK némiképp ellentmondva): Oroszországban szó sincs versengő föderalizmusról. Másik cikkében a szibériai fejlesztési programokat vázolja.

Ezt követően I. PILIPENKO a posztmodern fejlődés jelenségeként a klaszterek elemzi, JE. LEJZEROVICS pedig a sokféle körzetesítés egyik alternatíváját (gazdasági mikroövezetek) vázolja. Igen aktuális O. KUZNYECOVA cikke, ami a központi költségvetés és a régiók kapcsolatáról szól. Akadémiai előadásában rámutatott: gyakorlatilag nem publikus, hogy a sokféle támogatási alapról melyik régió milyen mértékben részesül, de ezt a kormányzók sem hajlandóak elárulni, mert félnék hogy a *tabula rasa* után rosszabbul járnának. Így azután paradox helyzet állt elő: amikor az 1990-es években demokrácia volt, a központi kormányzat és a régiók között megkötött szerződések nyomán a regionális elitek hatalma jutott érvényre és éleződtek a különbségek, amikor pedig – már az új évezredben – a centralizmus érvényesült, több jut a felzárkóztatásra, de leginkább a szövetségi programok keretében.

A könyv utolsó fejezete az átalakuló városi agglomerációkról mint magterületekről (G. LAPPO–P. POLJAN–T. SZELIVANOVA), a rurális térségekről mint az orosz perifériákról (T. NYEFJODOVA) és a 2004 óta zajló helyi önkormányzati reformról (Sz. ARTOBOLEVSZKIJ–T. BOROGYINA–O. GLEZER) nyújt alapvető tájékoztatást.

Miközben Budapesten a tudományos akadémián a szerzők előadásaival zajlik a könyv bemutatója (2008. november 20-át írunk), az élet megy tovább. Néhány a napi események közül. – A tévében közvetítik, ahogy Medvegyev elnök látogatást tesz Csukcsföldön. A kamera mutatja, hogy szinte mindegyik rénszarvastyenyésztőnek van mobilja. Azt már csak kevesen tudják, hogy leginkább fotózásra használják ezt a modern eszközt, minthogy térerő nem nagyon van. – A tanácskozás előtti napon jelentik be, hogy Záhonyból elindult az a szállítmány, amely 4000 tonna almát visz Szabolcsból Cseljabinszk megyébe; hosszú szünet után ez az első ilyen üzlet. – Jakutföld és Kolima között megnyitották a modern közutat. – ARTOBOLEVSZKIJT kérdezem: előző nap az elnök fogadta a kormányzókat, vajon miről beszélt velük? Szergej válasza: nyilván arról panaszkodtak Medvegyevnek, hogy a központból küldött átutalások nem érkeznek meg, mert a bankok – a pénzügyi válság hatására hivatkozva – visszatartják a pénzt. – Néhány nap múlva Putyin miniszterelnök

látogatást tett Jaroszlavl megyében, és ott támogatást ígért a kis- és középvállalkozásoknak. – Dmitrij Kozak, regionális politikai miniszter (személyéhez a monográfia szerzői is komoly reményeket fűztek) távozik a főhatóság éléről, egyéb fontos állami posztot kap.

Andrej TREJVIS fantasztikus ember, ő az ideális geográfus. Mindenhez ért, amihez egy földrajztudósnak értenie kell. Ő az, akinél különleges helyismeret társul gazdasági folyamatok térbeli hatásainak biztos értelmezésével, a matematikai statisztikai módszerek fölényes kezelésével. A Moszkvai, Ivanovói és Permi oblaszty friss terepbejárásokon alapuló és eleven megjelenítése jelen kötet legélvezetesebb oldalai közé tartozik. Széleskörű olvasottsággal és általános műveltséggel rendelkezik, ami alapos, mégis szellemes és könnyed tudományos stílussal párosul. Nem véletlenül tudományos tanácsadó és egyetemi professzor egy személyben. Talán húsz éve annak, hogy Moszkvában egy beszélgetésünk során tőle hallottam először azt a két szót, ami körül az egész modern világ jelenleg is forog, korunk minden áldása és átká ezekhez kapcsolódik: *equity and efficiency*. A könyv lapjairól is ez visszhangzik, és szinte mindegyik cikkben történik utalás a sürgető szükségszerűségre: egyensúlyt találni a két ellentétes fogalom, a gazdasági hatékonyság és a társadalmi méltányosság között. Meglehet, Oroszország számára is ez jelenti a legnagyobb kihívást.

BASSA LÁSZLÓ